

УДК 343.24.2.01(477)

Т. О. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеської національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ІНШИЙ ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

У статті на підставі аналізу новел, внесених у Загальну частину Кримінального кодексу України, та з урахуванням положень доктрини кримінального права, розглянуто сутність, зміст, цілі примусових заходів медичного характеру та кримінального покарання; пропонуються законодавчі зміни.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, примусові заходи медичного характеру, кримінальне покарання.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, які відбуваються у сучасному світі, мають свій вплив на різні сфери суспільного життя. Світові інтеграційні процеси неминуче тягнуть правову інтеграцію, яку можна визначити як процес формування нової, загально-світової системи норм, які організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію і взаємопроникнення в різних сферах життя сучасного суспільства і держави. Загальна глобалізація робить істотний вплив на трансформацію, зміну і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, регіональному та національному рівнях, стимулює і прискорює процеси правової інтернаціоналізації [1].

Одним із способів інтернаціоналізації національних законодавств є гармонізація, яка є процесом цілеспрямованого зближення правових систем в цілому або окремих галузей, утвердження спільних інститутів та норм, усунення протиріч. Цей процес покликаний спростити праворозуміння та правозастосування законодавства країн, які відносяться до однієї правової сім'ї. Кримінальне законодавство, яке забезпечує боротьбу із злочинністю, в першу чергу відчуває ці процеси.

В контексті заявленої теми слід відмітити, що Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом в'язового режиму для України» від 18.04.2013 р. № 222-VII було змінено назву розділу XIV Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), який має назву «Інші заходи кримінально-правового характеру» [2]. Це свідчить про поступове впровадження системи «багатоколіїності» кримінально-правового впливу, тобто різноманітних заходів кримінально-правового характеру, за допомогою яких держава реагує на порушення кримінально-правових норм. Одним з таких заходів є примусові заходи медичного характеру, які хоча і були відомі і попередньому кримінальному законодавству, але поняття яких досі не надано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних проблем, пов'язаних із правовою природою та практикою застосування примусових заходів медичного характеру, присвятили свої праці такі вчені як В. М. Бурдін, І. В. Жук, Е. М. Кісілюк, О. В. Козаченко, М. М. Книга, Н. А. Мирошниченко, А. А. Павловська, О. Г. Панчак, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, В. В. Шпіляревич, А. М. Ященко та ін. Але більшість проблем, пов'язаних із поняттям, визначенням цілей примусових заходів медичного характеру, визначенням їх місця у системі заходів кримінально-правового впливу, а також проблем поєднання їх із іншими заходами кримінально-правового характеру, залишаються невирішеними.

Метою статті є аналіз положень КК України та доктрини кримінального права щодо сутності та змісту, цілей примусових заходів медичного характеру, а також їх порівняння із кримінальним покаранням.

Виклад основного матеріалу. Термін «інші заходи кримінально-правового характеру» є новим для чинного Кримінального кодексу України. У кримінальних кодексах різних

країн останні іменуються також як «кримінально-правові заходи», «заходи виправлення і безпеки», «заходи впливу», «особливі правові наслідки злочину», «інші правові наслідки злочину» тощо. Слід зазначити, що поряд із терміном «інші заходи кримінально-правового характеру» у ч. 3 ст. 3 КК України вживається поняття «інші кримінально-правові наслідки», що ускладнює розуміння змісту та системи заходів кримінально-правового впливу [2].

Вітчизняна кримінально-правова наука робить перші кроки у напрямку розбудови теоретично обґрунтованої системи кримінально-правових заходів. Ця теза підтверджується і практикою їх застосування. Так, протягом останніх п'яти років в Україні частка вироків із призначенням покарання зросла у процентному відношенні з 77,5 % до 86,3 % від загальної кількості застосовуваних кримінально-правових заходів, тоді як кількість примусових заходів виховного характеру зменшилась з 1 % від загальної кількості підсумкових рішень до 0,8 %, примусове лікування з 1 % зменшилось до 0,005 %, а умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України) зменшилося з 18 % до 10,9 % при певній стабільності показників застосування примусових заходів медичного характеру на рівні 0,7 % від загальної кількості прийнятих підсумкових рішень [3, с. 9].

Наведені статистичні дані підтверджують те твердження, що кримінальне покарання продовжує оставатися домінуючим заходом кримінально-правового впливу, незважаючи на те, що в останні роки у Загальній частині КК України було закріплено нові заходи кримінально-правового характеру, які є відмінними від кримінального покарання. Мова йде про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV¹ Загальної частини КК України) та спеціальну конфіскацію (Розділ XIV Загальної частини КК України). Проте саме Розділ XIV Загальної частини КК України частіше всього зазнав змін через спеціальну конфіскацію, норми про яку змінювалися шість разів на протязі трьох років.

У Розділі XIV Загальної частини КК України передбачено наступні види інших заходів кримінально-правового характеру: примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація [2]. При цьому слід зазначити, що у ст. 92 КК України (Поняття та мета примусових заходів медичного характеру) законодавець не вказує ані на родову приналежність цього поняття, ані на його істотні видові ознаки, які б дозволяли відмежовувати це поняття від інших видових. Це призводить до складнощів застосування цього виду заходів, оскільки законодавець поступово розширює кількісний склад інших заходів кримінально-правового характеру, але не дає їм визначення.

Примусові заходи медичного характеру є іншим заходом державного примусу, відмінним від кримінального покарання. А це означає, що ці два заходи державного примусу, маючи певні схожі ознаки, відрізняються своєю сутністю, змістом, цілями, підставами застосування та правовими наслідками такого застосування.

Таблиця

Аналіз схожих ознак та відмінностей між кримінальним покаранням та примусовими заходами медичного характеру

Схожі ознаки	
Кримінальне покарання	Примусові заходи медичного характеру
1. Кримінальне покарання є заходом державного примусу.	1. Примусові заходи медичного характеру є заходом державного примусу.
2. Кримінальне покарання призначається судом.	2. Примусові заходи медичного характеру застосовуються судом.
3. Кримінальне покарання призначається на підставі норм КК України.	3. Примусові заходи медичного характеру застосовуються на підставі норм КК України з урахуванням положень Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р.
4. Кримінальне покарання може призначатися поряд із примусовими заходами медичного характеру щодо обмежено осудної особи (ч. 2 ст. 20 КК України).	4. Примусові заходи медичного характеру можуть поєднуватися із кримінальним покаранням щодо обмежено осудної особи (ч. 2 ст. 20 КК України).

Відмінні ознаки	
1. Кримінальне покарання закріплюється в самостійному розділі Загальної частини КК України – Розділ Х «Покарання та його види».	1. Примусові заходи медичного характеру, передбачені в самостійному розділі Загальної частини КК України – Розділ XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру».
2. Кримінальне покарання призначається винній осудній або обмежено осудній особі.	2. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню (ч. 3 ст. 19 КК України).
3. Підстава призначення кримінального покарання – наявність у діянні винної особи певного складу злочину, передбаченого в КК України.	3. Підстава застосування примусових заходів медичного характеру – вчинення неосудною особою певного суспільно небезпечного діяння, яке передбачено в КК України як злочин та наявність психічного розладу, що позбавляє її можливості усвідомлювати фактичний характер вчинених дій або керувати своїми діями; необхідність лікування. Щодо обмежено осудної особи, то вказані заходи застосовуються у зв'язку із наявністю у її діянні певного складу злочину, передбаченого в КК України та наявністю в неї певної психічної хвороби, яка не досягла психотичного рівня, та необхідністю лікування такої особи. Відносно особи, яка вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання є: факт вчинення злочину у стані осудності, наявність певного психічного розладу, що виключає можливість застосування кримінального покарання (доки особа не одужає); необхідність лікування такої особи.
4. Сутністю кримінального покарання є кара, тобто осуд винної особи, який є вираженням негативного ставлення держави і суспільства до порушення правил співжиття та відображається в обвинувальному вироку суду [4, с. 34].	4. Сутністю примусових заходів медичного характеру є їх медико-реабілітаційна спрямованість у виді психіатричного лікування, яке проявляється в застосуванні певного виду примусового заходу медичного характеру з урахуванням хвороби та небезпеки психічно хворої особи (ст. 94 КК України).
5. Змістом кримінального покарання є певний об'єм правообмежень, які проявляються через призначення судом певної міри покарання.	5. Змістом примусових заходів медичного характеру є примусовий характер відповідних лікувальних заходів, які застосовуються на підставі відповідних медичних показників з урахуванням психічного стану хворого та в певних умовах тримання такої особи.
6. Кримінальне покарання має строковий характер (за винятком довічного позбавлення волі) або може бути одноактним	6. Примусові заходи медичного характеру не мають строковий характер, а застосовуються довилікування психічно хворого чи поліпшення його психічного стану.
7. Різні цілі.	7. Різні цілі.
8. Процесуальна форма – обвинувальний вирок суду.	8. Процесуальна форма – ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру.
9. Призначення кримінального покарання тягне судимість.	9. Застосування примусових заходів медичного характеру не тягне за собою судимість.

Отже, як бачимо в таблиці, примусові заходи медичного характеру суттєво відрізняються своїми ознаками від кримінального покарання.

У ст. 92 чинного КК України передбачено, що «примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою його обов'язкового лікування, а також попередження вчинення ним суспільно небезпечних діянь» [2]. Як бачимо, законодавець фактично не дає поняття примусових заходів медичного характеру, спроби дати визначення цим заходам відбуваються у межах доктрини кримінального права.

Так, на думку А. В. Савченко та Ю. Л. Шуляк, примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу у формі різних лікувально-реабілітаційних заходів, які призначаються судом у рамках кримінального процесу стосовно осіб з різними психіатричними розладами, що вчинили суспільно небезпечні діяння, спрямовані на лікування цих осіб і запобігання скоєнню ними нових суспільно небезпечних дій та суворе дотримання непорушності їхніх прав і законних інтересів [5, с. 138].

Під примусовими заходами медичного характеру, на думку М. М. Книги, слід розуміти кримінально-правові засоби, які застосовуються за рішенням суду до осіб, зазначених в ч. 1 ст. 93 КК України, і полягають у здійсненні в умовах психіатричного стаціонару або амбулаторно-лікувального комплексу спеціальних медико-правових та соціально-реабілітаційних заходів у виді психіатричного лікування, нагляду, догляду та ресоціалізації і мають на меті відновлення їх психічного здоров'я, адаптацію до умов життя в суспільстві та попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь і поєднані з можливістю застосування правообмежень, передбачених законами України. На думку автора, сутність правової природи примусових заходів полягає в тих правообмеженнях, які становлять зміст цих заходів. Такі обмеження можуть встановлюватися виключно законами України. Недоліком слід визнати те, що ця вимога не завжди дотримується у вітчизняному законодавстві [6, с. 9–10].

Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування, як вважає І. В. Жук: 1) є примусовими, а не насильницькими; 2) мають подвійний характер, тобто одночасно є і юридичними, і медичними; 3) не належать до форм реалізації кримінальної відповідальності; 4) не є кримінальним покаранням, як основним, так і додатковим, оскільки відрізняються від нього, передусім, правовою природою, метою, видами, строками, порядком застосування, правовими наслідками тощо; 5) не є звичайними заходами медичного впливу, що регламентуються законодавством про охорону здоров'я, адже вказане лікування, насамперед, має більш широкі межі застосування, оскільки не пов'язане з фактом вчинення особою суспільно небезпечного діяння; 6) застосування цих заходів примусу не можна розглядати як порушення прав людини і громадянина. На сучасному етапі розвитку кримінального права, на думку автора, досліджуваний інститут може йменуватися «заходами безпеки», котрі не є покаранням, а іншими кримінально-правовими наслідками суспільно небезпечного діяння. Цим заходам переважно властивий запобіжний (превентивний) характер, вони спрямовані на відновлення порушених прав і свобод потерпілих, на усунення передумов криміногенної ситуації, на охорону та здійснення соціально-правового й медико-реабілітаційного захисту особи правопорушника, що, загалом, переслідує мету забезпечення безпеки суспільства. Примусові заходи медичного характеру, – пише І. В. Жук, – це заходи обмежувального характеру, що полягають у застосуванні на підставі рішення суду медичного впливу в примусовому порядку до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, та мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою їхвилікування або поліпшення стану їх здоров'я та забезпечення безпеки суспільства [7, с. 10–11].

На підставі викладено слід зробити висновок про те, що закріплене на законодавчому рівні обов'язкове лікування особи є не метою, а завданням примусових заходів медичного характеру, тоді як метою, на нашу думку, євилікування чи поліпшення стану здоров'я відповідних категорій осіб. У зв'язку з викладеним, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 92 КК України, а також до абз. 1 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України

«Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7 [8] (зокрема, викласти його в такій редакції: «... метою застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування є: 1) вилікування чи поліпшення стану здоров'я осіб, названих у статтях 19, 20, 76, 93 та 96 КК України; 2) забезпечення безпеки суспільства; 3) запобігання вчиненню зазначеними особами суспільно небезпечних діянь (злочинів)».

Висновки. Примусові заходи медичного характеру за своєю правовою природою є заходом, відмінним від кримінального покарання, оскільки ці два інститути мають різну сутність, цілі, види та правові наслідки застосування.

Примусові заходи медичного характеру є примусовим заходом кримінально-правового характеру, який позбавлений кари, та за своєю правовою природою щодо обмежено осудних осіб та осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, є *формою реалізації кримінальної відповідальності* щодо неосудних осіб, цей захід застосовується у якості *особливого заходу безпеки*.

Список літератури

1. Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.center-bereg.ru/o4983.html>. – Название с экрана.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>. – Назва з екрана.
3. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник [Текст] / [за ред. професора О. В. Козаченка]. – Миколаїв : Іліон, 2015. – 216 с.
4. Гончар Т. О. До питання про суттєві ознаки кримінального покарання [Текст] / Т. О. Гончар // Південно-український правничий часопис. – 2011. – № 2. – С. 33-34.
5. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. [Текст] / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К: Центр учбової літератури, 2014. – 328 с.
6. Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» [Текст] / М. М. Книга. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с.
7. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» [Текст] / І. В. Жук. – К., 2009. – 21 с.
8. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>. – Назва з екрана.

Стаття надійшла 25.03.2017 р.

Т. А. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА КАК ИНАЯ МЕРА УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА

Резюме

Принудительные меры медицинского характера являются иной мерой уголовно-правового характера, отличной от уголовного наказания, и лишённой кары. По своей правовой природе принудительные меры медицинского характера в отношении ограниченно вменяемых лиц и лиц, совершивших преступление в состоянии вменяемости, но заболевших психической болезнью до вынесения приговора или во время отбывания наказания, являются формой реализации уголовной ответственности. В отношении невменяемых лиц, они применяются в качестве особой меры безопасности.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, принудительные меры медицинского характера, уголовное наказание.

T. A. Pavlova, PhD in Law, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FORCED MEASURES OF MEDICAL CHARACTER AS ANOTHER CRIMINAL LAW MEASURE

Summary

Forced measures of medical character is another criminal law measure different from criminal punishment, and devoid of punishment. By their legal nature, forced measures of medical character in respect of partially insane persons and persons committed a crime in a state of sanity, but afflicted with mental illness prior to sentencing or while serving a sentence, are a form of implementing criminal responsibility. In respect to insane persons, those measures are used as special security measures.

Key words: Criminal Code of Ukraine, forced measures of medical character, criminal penalty.